

Chernyakhivska). The article based on the material of the novel by Mikhailo Staritskiy «Robber Karmelyuk» and plays by Ludmila Staritska-Chernyakhivska contains the analyzes of the image of main heroes. The correlation of «mass» and «personalit»is examined.. The main characters of the literary works are compared. The folklore sources are explored. The role of folk songs is generalized. Functions of folklore reminiscences are characterized. The purpose of use of a folk material is established.

Key words: reception, folk sources, folklorization, folklore tradition, novel, play, legend, tale, motif, image, character, masses, personality, author self-sufficiency.

УДК 821.161.2–32.09 «18/19»

Тетяна ТКАЧЕНКО

АКЦЕНТИ МАЛОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

У статті розглядаються домінанти малої прози Михайла Петровича Старицького (1840–1904). Зокрема, досліджуються формальні та змістові складники художніх текстів, тематика і проблематика творів, залучення відповідних виражально-зображальних засобів. З'ясовується специфіка викладу й побудови художніх текстів, авторське характеротворення. Вивчається роль і значення найменування в організації текстів, образна символіка. Особливу увагу звернено на світоглядні пріоритети прозаїка, ідіостилю автора.

Творчість Михайла Старицького досить розмаїта. Художній доробок митця містить цікаві зразки поезії, прози і драматургії. Та об'єктом цієї роботи є винятково україномовні малі прозові тексти. Йдеться про такі твори, як «Буланко», «Понизив», «Янгол», «Орися», «Лихо». Незважаючи на домінування соціального аспекту в художніх текстах, проблематика охоплює різні царини життя. Наприклад,

у творі «Буланко» письменник розкриває два світи – людини і тварини – за допомогою зіставлення міркувань коня та його господаря. Чоловік, набуваючи статків і статусу, вдається до алкоголю. Натомість т.зв. «нові друзі» лише використовують його. Також М. Старицький порушує питання відданості й вірності, актуалізуючи його в кульмінації художнього тексту. Твори «Лихо» й «Ориця» мають подібне розгортання колізій. Дружини без чоловіків стають безправними. Так, староста відбирає в удови господарство і житло, переймаючись лише тим, аби містечко не відповідало за вбивство дитини. Хоча насправді саме жадібність знахаря та голови і забобони односельців призвели до поховання живцем корови, а відтак, до загибелі дівчинки. У творі «Янгол» виразний соціальний контраст, який виявляє принизливе становище збіднілої інтелігенції. Злидні зумовлюють хворобу дівчинки, яка марить побаченням у багатому будинку музичним янголом. Насамкінець втручається магія Різдва і проблема начебто вирішується. «Понизив» – це інтерпретація народних переказів про любовний трикутник із трагічним фіналом.

Звідси, україномовна мала проза Михайла Петровича охоплює значний спектр питань і презентує ідіостиль Старицького-прозаїка.

Ключові слова: оповідання, новела, наратор, антитеза, символ, ретроспектива.

Постановка проблеми. Михайло Петрович Старицький виступає одним із найяскравіших представників сузір'я українських культурно-громадських діячів другої половини XIX століття. Він зміг охопити й реалізуватися у різних мистецьких та наукових царинах – література (поезія, проза, драматургія), музичне і театральне (актор, сценарист, режисер) мистецтво, фольклористика, видавнича діяльність. Однак саме письменство зберігає та презентує художній талант багатогранного митця. Твори Михайла Старицького не тільки порушують актуальні позачасові проблеми, але й відображають світоглядні орієнтири автора, висвітлюють його внутрішній світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студії про творчість Михайла Старицького з'являються одразу після видання його художніх текстів. Рецензенти окреслюють тематику творів, визначають риси індивідуального стилю, наголошуючи на появі непересічного письменника в українській літературі. У XX столітті були

опубліковані літературні портрети й розвідки про життя і мистецьку спадщину Михайла Петровича. Так, відомі окремі статті й комплексні дослідження Олени Пчілки, І. Франка, С. Єфремова, М. Зерова, Д. Чижевського, Л. Старицької-Черняхівської, Д. Антоновича, М. Комишанченка, Л. Сокирка, Й. Куриленка, Л. Дем'янівської, О. Цибаньової та інших. Однак більшість літературознавчих студій присвячено окремому аспекту художнього доробку письменника. Передусім йдеться про історичні великі й середні епічні твори (Л. Білякович, А. Радчук, С. Обрусна, І. Цуркан, Н. Бернадська, І. Приліпко), поезію (Н. Левчик, О. Камінчук) і драматургію (Т. Джурбій, І. Юрова), фольклористичні акценти (В. Коломієць, М. Дудник, О. Капура). Доречно зауважити, що комплексне дослідження прози Михайла Петровича презентував В. Поліщук, який надалі продовжує студіювати життя і діяльність митця.

Варто зазначити, що ця робота присвячена малим прозовим творам, оскільки в них втілюються головні тогочасні літературні тенденції національного письменства і розкриваються особливості ідіостилю автора.

Мета статті. Дослідити доміанти україномовної малої прози Михайла Старицького.

Виклад основного матеріалу. Мала проза Михайла Петровича Старицького, написана українською мовою, охоплює значне тематичне коло й актуалізує чимало питань, пов'язані з різними аспектами життя. Водночас усі художні тексти містять подібні формальні та змістові компоненти.

Літературною інтерпретацією народних переказів про любовний трикутник постає твір М. Старицького «Понизив», що має підзаголовок «Розповідок старого мисливця». Насамперед варто звернути увагу на композицію твору. Описуючи деградацію людства, наратор наголошує на нівеляції віри та перетворенні стосунків на базар. Адже замість волі душі й серця домінують користь і лицемірство. Аби посилити аргументацію твердження, він наводить приклад мисливства. Якщо колись ця діяльність була пов'язана з душевною втіхою, то зараз винятково з вигодою. Крім того, вражає невмотивована жорстокість мисливців, які ладні не лише вбити, але й забити жертву. Розлога експозиція, що містить міркування наратора, обережно налаштовує читача на подальший розвиток подій. Власне реципієнт, певно, га-

дає, що йтиметься про мисливство як полювання на тварин і птахів, можливо, протистояння природи й людини. Однак розповідач переводить бесіду зі співрозмовниками у площину людських стосунків. Антін Стрілець і Марина Соколівна – закохана пара, яка не може впоратися з гордощами. Запальний Антін у шалі закладає життя. Він ризикує собою тільки заради того, щоб довести неспроможність друга перевершити його у стрільбі. Фатальне шаленство поглиблюється зарозумілістю Петра, який у п'яному вирі не може стриматись від прояву «майстерності». До того ж самолюбство Марини підживлює запал чоловіків. Надмірна самовпевненість обох товаришів-суперників призводить до незворотного наслідку. Закоханий чоловік через ревності та хвастливість п'яного товариша позбувається життя. Гонор коханої Марини зумовлює самогубство дівчини. (До речі, не випадково Марина повісилась на яворі, що не тільки символізує місце їхніх побачень з Антіном, але й, за народним повір'ям, тугу дівчини).

Отже, мисливство набуває символічного звучання. Друзі-стрільці полюють один на одного: спочатку відбувається т.зв. вербальне полювання, що згодом стає смертельною грою. Звідси, мисливство набуває багатозначного трактування, де головним стає чуттєвий рівень. Адже наратор наводить опис процесу полювання на тварин, зазначаючи про зміну рецепції даної діяльності. Жорстокість до тварин долає дозволена межу і призводить до вбивства людини. Мета полювання градує від задоволення голоду, втіхи до жадоби, зверхності, демонстрації власних здібностей ціною життя іншої істоти (тварини, птаха, людини).

Певної смислової модифікації зазнає також поняття віри, актуалізоване на початку твору. Однак на відміну від значення мисливства, що розширює семантику, антиномія «віра – зневіра», навпаки, конкретизується на особистісному рівні. Сумніви Антіна щодо почуттів Марини зумовлюють сварку та фатальний заклад. Перевірка слів про щирість кохання парубка спричинює зухвалість дівчини й нацькування друзів. Наче жартівливі сумніви громади у правдивості мисливських здобутків Петра призводять до смертельного доказу.

Тому будь-яка зневіра чи замала віра є причиною людських трагедій. Крім того, презентація такої історії застерігає реципієнтів, які, за слухним зізнанням наратора, не вчать на помилках, а лише поглиблюють їх новими гіршими вчинками: «От через згубу тієї са-

мої віри і народ тепер не той став, що за наші часи – та й тільки: нема допрежньої статечності, душевності, щоб, стало буть, од серця робити, по душі, значить, а тепера кожен націля урвати що нашвидку, одурить кого похапцем чи цапнути що в зам'ятні...» [6, с.59]. Звертаючись до давнини, розповідач навмисне долучає згадки про сучасність, в якій панують вже здрібнілі почуття, бо знівельовані народні постулати (прикмети), засади звичаєвої моралі (вбивство як гра), Господні імперативи (лицемірство, брехня). Та насправді найперше втрачена віра в людину, відтак, у себе. А розповідь про Марину, Антіна й Петра виступає проекцією сучасності, де з осібних деталей складається цілісна картина життя.

Постать наратора виступає, принаймні у почасті дидактичних міркуваннях, alter ego автора. Михайло Старицький обережно вкраплює філософські роздуми, зосереджуючись на зрозумілій життєвій історії та виступаючи в ролі народного розповідача, який передає свій досвід з огляду на поважний вік. Він одразу встановлює діалог з уявним реципієнтом, апелюючи за допомогою емоційно забарвленої лексики, спонукальних речень, вставних конструкцій («Ех, пане, не сперечайтесь!», «От смійтесь не смійтесь», «гляньте кругом», «візьміть утіху», «ви киваєте головою і сумніваєтесь» тощо). У такий спосіб наратор візуалізує свою розповідь. Крім того, розмовна лексика визначає його належність до простолюду. Згодом з'ясовується, що він є родичем одного з героїв історії – племінником Антіна Стрільця. Ця подвійна близькість, заявлена у підзаголовку, і до фігурантів події (наратор-свідок), і до реципієнтів (розповідач-співрозмовник) забезпечує формальну й змістову єдність художнього тексту, визначає довіру читача до викладених колізій, залучаючи його до рефлексій та спонукаючи до висновків.

Назва художнього тексту постає не лише цитатою-повтором слів Антіна: коли Марині заманулося, аби Петро не тільки поціливі, але й збив капелюх, то п'яний чоловік убив друга, не втримавши на належному рівні рушницю, тобто «понизив» постріл, потрапивши в голову. Водночас найменування засвідчує деградацію соціуму загалом, про що йшлося вище.

Звідси, в оповіданні «Понизив» Михайло Старицький вдається до залучення постаті народного наратора, використовує штрихову проекцію «минуле – сучасне», поєднує побутовий та філософський

рівні, осмислюючи категорії життя і смерті, чому сприяє авторська знахідка – ефект несподіванки, що пов'язує різноаспектні питання та навіть світи.

Ледь окреслене у попередньому тексті зміщення двох площин – природа / людина – висвітлене у творі «Буланко». Розповідаючи про звичайну сільську родину, Михайло Старицький зіставляє її голову та помічника. Задля розкриття характерів обох письменник долучає ретроспективу. Якщо Степан Жвавий, ставши старостою, перетворюється на п'яничку завдяки т.зв. друзям, які навмисне використовують чоловіка, щоб розорити господаря, то кінь Буланко залишається відданим хазяїну попри кардинальну зміну ставлення, оскільки замість добрих слів і щирої опіки почав зазнавати незаслужених побоїв.

Наратор свідомо ставить улюбленця родини на один щабель з її членами. Адже дружина також демонструє надзвичайну витримку, не вдається до докорів чи сварок, вмовляючи чоловіка слізми й благаннями. Так само донька Ганнулька виявляє любов і до батьків, і до тварини, пригощаючи Буланка й заступаючись за нього.

Тому дитина, жінка та кінь протиставлені чоловікам. Перші залишаються вірними собі. Незважаючи на негаразди й випробування вони огортають коханням, любов'ю, теплотою свого чоловіка, батька, господаря-друга. Натомість другі керуються інстинктами і втрачають людську подобу. Михайло Старицький у цьому зіставленні вправно виокремлює доміанти маскулітного і фемінного світосприйняття. До речі, з останнім гармонізує дитяче ество та сутність природного світу. Для чоловіків головним є статус, адже тільки зі здобуттям посади Степан стає бажаним гостем, а zarazом і кредитором, усіх товариських зібрань, зокрема й у шинках. Жінка керується почуттями, з-поміж яких домінує материнська турбота (Оришка опікується Степаном, Ганнулька Буланком). Подібно реагує кінь, рефлексії якого вербалізує письменник, прагнучи людського ставлення: «Уже років з п'ять він йому служить і пильно, і вірно, не знаючи за оту працю розкоші, і хоч частіше він недоїдав, так зате ж хоч чував було слово ласкаве та тепле, а тепле слово – більше за ласощі варт...» [6, с.81]. У фемінній рецепції важливі емоції, детерміновані затишком і безпекою найближчих. Для чоловіка визначальним виступають статки, матеріальний добробут. Звідси, лише коли Степан потай продає пшеницю, то чи не найбільше соромиться «нового життя». Крім того,

чоловік звільняє агресію, ображаючи рідних. Він бреше жінці й б'є коня, дорікаючи, що це Буланко завозить його до шинків, отже, спонукає до пиятики. Проте кінь, на відміну від господаря, терпить знущання Степана і продовжує любити свою родину.

Вищість коня та мізерність господаря вповні проявляється в межовій ситуації. П'яний Степан, якого лишили напризволяще приятелі (навіть кум), ледь не замерз, ризикуючи й життям Буланка. Та кінь спромігся врятувати господаря, котрий, нарешті, віддався на ласку Божу й витримку друга-коня. Письменник відображає небезпеку, використовуючи окличні речення та еліптичні конструкції, особливо висвітлюючи розпач Степана, що забезпечують емоційну напругу протягом опису дороги додому, в якому зосереджено смисловий стрижень твору. Михайло Старицький не тільки встановлює паритет між двома світами – природа і соціум – й двома істотами – людиною і твариною. Буланко виявляється фізично і духовно сильнішим за чоловіка, стаючи на ці миті господарем його буття.

Назва оповідання «Буланко» виказує центрального персонажа твору. Адже зміна ставлення до тварини найяскравіше презентує деградацію чоловіка, посилюючи враження від опису переживань-поневірянь родини. Крім того, саме Буланко визначає долю своїх власників, оскільки без годувальника господарство приречене, про що йтиметься в інших прозових текстах Михайла Старицького.

Варто зауважити, що письменник представляє своєрідну побудову твору. Найвний загальний виклад із вставним екскурсом – спогадами Степана про колись щасливу родину. Тож автор витворює смислову, змістову і формальну канву з усіма необхідними композиційними складниками: експозиція – добробут родини, зав'язка – обрання чоловіка старостою, розвиток дій – пиятика, в'язниця, продаж пшениці, кульмінація – перебування на межі буття і смерті, розв'язка – порятунок Буланком, епілог – відмова від посади, поступ господарства, шана коня. Та окремо історія шляху додому формує осібний текст – новелу, в якій можна простежити названі складники (виїзд п'яного Степана з корчми – завірюха і збиття з дороги – лід на річці – порятунок завдяки Буланку). Подібний прийом письменник використовує досить часто у своїх прозових творах.

Отже, в оповіданні «Буланко» Михайло Старицький порушує питання гуманності, наголосивши, що людяність не обов'язково

притаманна винятково людині. Він акцентує на нівеляції світового паритету природи та соціуму. Письменник визначає статус лакмусовим папірцем, який виявляє вади людини, презентує доміанти фемінного і маскулінного, дитячого й тваринного світосприйняття, підкреслює перевагу віри та чуття над фатумом.

У творах «Понизив» і «Буланко» Михайло Старицький досліджує людські характери у побутових конфліктах та крізь призму соціального контексту. Натомість художні тексти «Лихо» й «Орися» формують своєрідну діалогію завдяки спільному лейтмотиву – дитяча рецепція колізій дорослого світу. Письменник зіставляє внутрішнє ество дитини і зовнішні вияви її протесту проти несправедливості, жорстокості, глупства дорослих.

У новелі «Лихо» порушено кілька проблем, з-поміж яких першою заявлена доля сироти. Недаремно твір має підзаголовок «Картинка з життя голодних». Власне зображено історію зубожіння родини після смерті чоловіка-годувальника. Універсальність розповіді забезпечується умовністю локації – «містечко Б.», що визначає приреченість жінок і дітей, які опиняються у подібній ситуації.

За чотири роки удова Марта Супониха втратила усі заощадження та земельні наділи і «з цього відрадісного куточка сталось німе кладовище» [6, с.235]. Жінка, виснажена боротьбою за виживання, змушена віддавати статки за безцінь заради дочки Прісі. Єдиним багатством родини залишається корова Бура. Доцільно зазначити, що, як і кінь Буланко, так і Бура є членом родини й улюбленицею дівчинки. Наратор підкреслює емоційне спілкування дитини й тварини. Тому стає наче кривною своїм господарям. Дізнавшись про намір матері продати корову, дівчинка (як і Ганнулька) благає змінити рішення. Бачачи хвору Буру, Прісія щиро просить Бога взяти себе замість корови на той світ, доводячи безмежність і безкорисливість любові. Отже, Михайло Старицький акцентує особливість дитячого світосприйняття, в якому домінує не вербальна і раціональна, а чуттєва рецепція та інтерпретація оточення і подій.

Саме перипетії з коровою стають кульмінацією життя родини. Тварина постає не тільки годувальницею, але й зв'язком Марти з минулим, адже теля подарував на весілля її батько. Тож врешті-решт жінка звертається до сільського знахаря Охріма. Проте чоловік, не отримавши завдатку, мститься удові з огляду на бажання старши-

ни загарбати й хатину, аби мати ще один клопоть землі. Лиху вдачу Охріма підкреслює портретна характеристика персонажа, зокрема олив'яні очі. Надумавши відсутній сказ, він шантажує Марту, вимагаючи вже не за лікування, а за мовчання гроші. А не отримавши бажане, безапеляційно переконує односельців знищити єдину годувальницю родини, звичайно, за допомогою Никифора Івановича. Варто зауважити, що причиною злиднів колись заможної родини стає заздрість сільського старшини статкам і статусу чоловіка, який загинув під час будівництва церкви.

Висвітлюючи т.зв. народне віче, Михайло Старицький влучно відтворює стадну свідомість. Навіть незважаючи на жорстокість убивства, закопування живої істоти, злочинне рішення підтримує більшість, яка, безумовно, знає родину Супониhi, однак у безумному шалі вимагає «вистави». У даному контексті підзаголовок твору набуває подвійного значення. З одного боку, назва «Картинка з життя голодних» висвітлює жалюгідне існування удови з дітьми. З другого боку, «голодних» можна трактувати як жадібного до видовищ оточення родини, котре сприймає вбивство тварини, а заразом і смерть дівчинки, яка прагнула врятувати свою улюбленицю, захопливим дійством та цікавим випадком для обговорень і чуток. Прикметно, що старшина ніби очищується від гріха навмисного знищення односельців завдяки схваленню людського стада.

Письменник детально описує знущання над твариною, підкреслюючи тваринну сутність людей: знахар, який має лікувати й понад усе берегти життя, власноруч перебиває корові ноги, аби не пручалась; писар захоплено споглядає, як засипають живу тварину; старшина міркує про мізерне відшкодування збитків і будує плани на Мартину землю. У такий спосіб Михайло Старицький порушує досі актуальне питання, що полягає в детермінації громади і керівників. Адже вбивство Бури відбувається за майже одногосної згоди мешканців містечка, тобто вони підтримують дії своїх керманичів і місцевої еліти, забуваючи про те, що подібна трагедія може статися з кожним глядачем, опосередкованим свідком чи безпосереднім учасником, фактичного знищення не тільки корови, але і жінки, і маленької дівчинки. Байдужість оточення сягає межі зі смертю Прісі. Жодний з присутніх не звинувачує себе, не шкодує за дитиною, лише хвилюється за кримінальну відповідальність. Переконавшись, що ді-

вчинка помре у хаті, а не в ямі з коровою, вони полегшено зітхають, згадуючи про волю Божу і залишаючи Марту наодинці з горем.

Вражає яскрава паралель: ті, хто бездушно закопував живу корову, так само закопують мертву дитину. Марта божеволіє, старцює, перетворюється на мерця. Її життя знищила людська байдужість. Певно тому, наратор підкреслює, що навіть беручи їжу чи виконуючи якусь роботу, жінка не говорить, бо не вірить людям і не вірить в людей.

Доречно зазначити, що своєрідним рефреном твору стає заклик «Закопайте!», що набуває символічного звучання. Передусім йдеться про значення «ховати», коли закопували загиблого на будівництві чоловіка Марти. Вбивство живої корови постає закопуванням не лише надії родини та єдиної годувальниці, але й знищенням людськості заради статків, помсти, жадоби і маргінальності соціуму, масового скорення голосам більшості. Смерть Прісі посилює картину духовного зубожіння громади. Марта разом зі своєю дитиною закопує себе, оскільки не має заради кого жити. Натомість містечко продовжує звичне існування, не помітивши втрати родини як рівноправного члена їхнього світу.

Найменування твору здобувається на багатозначність. Семантика поняття «лихо» градує від особистісного до загальнолюдського і філософського рівнів. Для родини Супонихи горе наче супроводжує Марту, яка втрачає чоловіка й дочку. Для громади лихо набуває антитетичного тлумачення: люди зітхають і скаржаться на лиху долю, та водночас перетворюють нещастя родини на джерело власного збагачення чи просто втіхи. Нарешті зубожіння людських душ варто визначити тотальним лихом, що зумовлює взаємозаміну людей на тварин і навпаки.

Звідси, в новелі «Лихо» Михайло Старицький продовжує студіювати питання гуманізму, порушене в попередніх творах. Він знову зіставляє світ природи і людини, доводячи перевагу першого в аспекті вдячності, відданості, вірності, у ставленні до навколишнього. Письменник поглиблює порушену проблему, презентуючи хижацькі прояви соціуму, де виживає багатший. Водночас він вказує на відповідальність оточення за співгромадян. Кожний самостійно вирішує, як чинити. На жаль, масовий психоз, стадна свідомість виявляється сильнішою за народну мораль, зрозумілі чуття і лю-

дяність. Антигуманізм породжує нищих керманічів, зумовлюючи самознищення людської спільноти.

В оповіданні «Орися» також розкрита доля удови та її дітей. Однак початок зубожіння родини відбувався ще за життя її голови. Заможного чоловіка перетворюють на жебрака, віднявши землю. Фатальним для нього стає звинувачення у крадіжці, коли без суду чоловіка побили і залишили вмирати на морозі. Цей випадок виступає змістовим осердям і художнім обрамленням твору, оскільки за якийсь час дочка повторить долю батька.

Водночас письменник порушує низку важливих тогочасних питань, актуалізуючи проблему реалізації людини та її сприйняття соціумом.

Описуючи безталання бідної сільської родини, Михайло Старицький вдається до антитези. Він зіставляє розквіт весни й самозамилування панянок, їхні любовні захоплення та протиставляє жалюгідне існування Орисі, перетворення матері дівчини, Свиридихи, зі статної жінки на зморщену й згорблену бабусю.

Антиномії наявні в характеристиці персонажів, де підкреслено домінанту натури. Так, панянка Катя вирізняється очима із заде-рикуватим вогником, що виказує її зверхність, запальність, дратівливість. Її сестра Наталя вирізняється спокоем, лагідною вдачею, вродженим почуттям справедливості. Натомість в образі Орисі підкреслено, крім випнутих лопаток і впалих грудей, що засвідчують постійне недоїдання та виснаження, вираз переляку в очах. Дівчина боїться господині, яка не здатна поважати інших. Страх посилюється внутрішнім і зовнішнім дискомфортом. Адже Орися звикла жити в селі, працювати на землі. Тому для неї будинок, де вона має працювати покоївкою, стає кам'яною кліткою. Відчуття лещат посилюється міською атмосферою, в якій лунає інша мова. Орися змушена терпіти постійні глузування і цькування навіть від таких самих слуг панів лише через те, що вона «хохлушка». Крім того, псевдоаристократи принижують простолюду, трактуючи їх винятково дешевою робочою силою: «Лизатися з ними не стану [...] Переконана, що всі оці хамуги страшенно дурні й лізуть сюди обдирати панів» [6, с.106].

Вдавана люб'язність перед паничем розбивається вщент через віддані Орисею матері котлети. Михайло Старицький зображує лицемірство панночки, акцентуючи на грі Каті у присутності молодого фі-

лософа і в розмовах поза кімнатою з покоївкою та сестрою. Вона ладна вбити дівчину, яка не змогла впоратися з бажаним частуванням кавалера. Злість і гнів зосереджуються у звинуваченні в крадіжці прикраси, яке Оріся сприйняла виразом долі. Дівчина визначає причинно-наслідковий зв'язок між крадіжкою, протоколом і смертю. Спогади про батька прискорюють прийняття рішення, що впливає на виклад подій.

Описуючи життя Орісі, залучаючи ретроспективу, вкраплюючи рефлексії героїні, Михайло Старицький використовує розмірений темп розповіді. Для висвітлення внутрішнього стану дівчини письменник вдається до емоційно забарвленої лексики, вигуків, певних синтаксичних конструкцій, оскільки перипетії автор зображує крізь призму сприйняття Орісі. Водночас він драматизує виклад, нагромаджуючи діалоги, які найкраще відбивають емоційне забарвлення розмови, а також розкривають характери персонажів у візуальних і вербальних штрихах. Та коли відбувається кульмінація історії – звинувачення Орісі у крадіжці брошки, то письменник насичує розповідь еліптичними конструкціями, поєднує авторський текст із мареннями героїні, вибудовуючи суцільний потік думок і подій, прискорюючи виклад: «Оріся чує за спиною свист... але вона вже не може бігти, здерев'янілі ноги відмовляються служити остаточно... Ось спереду перед нею висить граціозно в повітрі міст... аби добратись тільки... адже ж за мостом Лавра, й мати, й порятунок...» [6, с.124]. Тобто текстова організація відтворює внутрішній колізії персонажа.

Наважуючись на самогубство, дівчина передусім дбає про матір, яка не витримає ані сорому, ані допитів. Циклічність долі чоловіка й дочки остаточно знищить хвору жінку. Тож для дівчини суїцид є самопожертвою, захистом найближчої людини на тлі байдужості оточення. Адже Наталя, заступаючись за Орісю, не надто переймається душевним станом дівчини, що створює враження недоробленої доброти.

Жертвність Орісі перегукується із наперед марним порятунком Бури Прісею. Йдеться про захист найріднішого, самоусунення здатних допомогти, лицемірства і відчуженості більшості. До речі, можна помітити не лише смислові, але й змістові автоалюзії у текстах. Дев'ятирічна дівчинка забилася об ріг тварини, рятуючись від людей, а дівчина-покоївка, стрибаючи у воду, вдарилася головою об виступ кам'яного бика, утікаючи від людей.

Звідси, діти стають прикладами для дорослих, оскільки ладні терпіти погрози, хворобу, знущання, несправедливість і загинути заради тих, кого люблять.

Оповідання «Орися» містить кілька художніх обрамлень. Дочка повторює долю батька, втративши життя через наклеп у крадіжці. Крім того, історію знищеного буття починає та закінчує опис навколишнього буяння: «Весна. Жваві ластівки метушливо й весело клопочуться коло свого гнізда. В одчинене вікно доносяться в хату з палісадника пахощі бузкового цвіту [...] А радісний день загорався червоними фарбами і ніс байдужому світові нові радості та печалі...» [6, с.104, 124]. Однак на відміну від природи, циклічність якої ґрунтується на гармонії співжиття, людська громада самознищується, вбиваючи одне одного.

Подібні композиційні знахідки використані з метою наголосити на незмінності подібного плину подій, їх універсальності, повторюваність яких забезпечує головна риса тогочасного, та й теперішнього, соціуму – тотальна байдужість.

Обираючи назву твору, Михайло Старицький, певно, прагнув наголосити на унікальності кожної людини, оскільки індивіди рівнозначні й рівноправні. Орися має свою історію, власне ество, яке належить цінувати й котре потрібно почути. Вона повинна отримати шанс реалізуватися, незалежно від походження, статусу і статків. Натомість приниження, цькування, соціальна несправедливість, шовінізм підживлюють агресію та низьку самооцінку представників простолюду, не здатних захистити своє Богом дане право на гідне повноцінне життя. Більшість перетворюється на непомітну вищому колу безлику сірість, зневажену і пригнічену, обкрадену та принижену. Звідси, нівеляція особистості набуває тотального вияву й зумовлює вражаючу деградацію соціуму.

Отже, Михайло Старицький доводить, що стереотипне сприйняття і зарозумілість т.зв. еліти унеможлиблює будь-який розвиток бідної людини. Вона приречена на службову функцію, перебуваючи на марґінесі життя. Відтак, буття і смерть маленької людини перебуває поза увагою навіть її оточення.

Проблему зайвої людини письменник досліджує у творі «Янгол», який має жанрове визначення «Різдвяна новела». Так пись-

менник визначає хронотоп зображених подій, що тривають протягом декількох годин.

Якщо персонажами попередніх текстів були представники сільської громади, то героїня твору «Янгол» презентує збіднілу інтелігенцію. Щасливе і заможне подружжя музик виховує красуню доню-гімназистку, яка обирає гідного чоловіка. Та страшна хвороба – холера – не тільки відбирає батьків у маленької дівчинки, але й позбавляє її права на майбутнє. Адже старенька бабуся не може утримати житло і забезпечити маля навіть найнеобхіднішим, хоча живе лише заради Катрусі. Колишня викладачка музики опиняється на маргінесі життя. Льюх символічно визначає її теперішнє місце у соціумі: вона нікому не потрібна стара жебрачка, незважаючи на освіту, знання, досвід. На прикладі долі цієї жінки Михайло Старицький розкриває жорстокість соціального устрою, де слабого позбуваються, виштовхують зі звичного середовища й, аби не чути докорів сумління, ховають під землею, забуваючи, що подібне може трапитись із кожним. Крім того, відкидаючи справжню еліту, суспільство перетворюється на звіриниць, в якому жеруть одне одного.

Таке твердження доводить протиставлення літньої жінки й молодого студента-юриста. Юнак, який за майбутнім фахом повинен захищати права і свободи громадян, переконаний у власній безпомилковості. Він бачить себе винятково заможним чоловіком, що, на його думку, може забезпечити прокурорський чин. Мотивація вражає не тільки цинізмом, але й жорстокістю, бо студент хоче ув'язнювати недолугих бідняків. Натомість бабуся, втративши найближчих, статус і статки, зберегла чуйність, любов та вдячність за те, що має. Вона розуміє, що життя – найцінніше, а відбирати його – гріх.

Загалом, оточення бабусі увиразнює образ героїні. Жінку поважають замовники, їй співчують, жаліють, інколи допомагають. Однак сподівання на кращу долю марні. Вона не може реалізувати свої знання іноземних мов, музичного мистецтва, етики й етикету, оскільки стала «другосортною» людиною для вчорашнього оточення, яка змушена існувати і, найгірше, розуміти, що маленька онука вже приречена.

Бабуся з онукою-сиротою змушена животіти у підвалі й шукати бодай якогось заробітку. Вона відмовляє собі у їжі, аби зібрати крихти для дитини, хвороба якої через умови помешкання стає найтяж-

чим горем бабусі. Певно, більшого болю жінці завдають спомини та розуміння власної безпорадності. Вона ладна віддати своє життя, молитися і благає Господа про допомогу й милосердя. У молитвах бабусі вчувається і прохання, і докір, оскільки забагато випробувань має терпіти людина, яка, попри все зберігає чистоту душі та віру: «Де ж та правда на небі. Де ж те милосердя, що байдуже до горя людського. А чи все на світі є примха лихої пригоди? А чи й шахвар наш... о, пробач мені, Боже: я обезглузділа з горя» [5, с.235]. За допомогою еліптичних конструкцій та риторичних звертань Михайло Старицький відтворює розпач і зневіру жінки. А в амбівалентності молитви бабусі письменник висвітлює антиномію людської натури.

Відображаючи минуле та сьогодення героїні, письменник вдається до описів і діалогів, лейтмотивом яких виступає образ янгола. Ця постать модифікується, постаючи у матеріальному вияві або набуваючи метафоричного втілення. Передусім йдеться про музичного янгола. Забавка заможної панночки стала мрією Катрусі, заради якої дівчинка продовжує жити. Водночас дорога іграшка постає карою бабусі. У розпачі дана обіцянка перетворюється на єдиний гріх старої. Вона вперше зраджує себе, скоюючи крадіжку в стані афекту. Розповідач підкреслює машинальність рухів старої, яка сповняла бажання хворої онучки. Музична іграшка насправду творить маленьке диво, наче полегшуючи стан дитини. Бабуся радіє разом із Катрусєю, водночас дякуючи Господу за втіху онучки й вимолюючи прощення. Вона свідомо негідного вчинку, проте ладна закласти сумління і душу заради посмішки дівчинки.

Інший вимір постаті янгола з'являється уві сні Катрусі. Божий посланець змагається з відьмою за дівчинку. За допомогою такої алегорії письменник описує боротьбу життя і смерті, доводячи, що дух перемагає тіло: символічний та предметний янголи підтримують дитину, зберігаючи її сили душевним здоров'ям. Образ янгола-охоронця незримо присутній у фіналі розповіді, коли пристав усувається від засудження бабусі, а багата пані виявляє милосердя, пропонує опікуватися долею сироти. Імовірно щасливе закінчення історії продиктоване радше Різдвяним духом, аніж правилом в антигуманному суспільстві. Адже невідомо, чи склалася би доля родини, якби стара не порушила межу власних моральних засад у граничний момент свого

буття, ризикуючи залишитися без Катрусі. Мабуть, ніхто не помітив би трагедії бабусі, втрату її сенсу життя – онуки.

Нарешті наявний третій вияв янгольської подоби – людський. Для бабусі янголом постає онучка. У ній зосереджена віра, надія та любов жінки, яка нарікає на незаслужені страждання безгрішної дитини. Марячи янголом, восьмирічна дівчинка не зважає на умови проживання, їжу, відсутність забавок, а щиро піклується про єдину рідну людину – бабусю. Недаремно янгол уві сні має очі старої. Звідси, дівчинка і літня жінка стають янголами одна одній. Обидві живуть заради іншої. Перша намагається не виказувати фізичний біль, безсилля, втому від хвороби, а друга віддає сили, життя і душу задля порятунку дитини.

Тож для обох – онуки й бабусі – янгол втілений у трьох іпостасях: Господній охоронець, іграшка і найдорожча людина. Тому такою полісемантикою образу янгола можна пояснити назву художнього тексту.

У творі «Янгол» Михайло Старицький продовжує студіювати значне коло питань, порушене в його малій прозі. Соціальний аспект поєднується з моральним вибором, відображається крізь призму сприйняття старої людини, яка перебувала на іншому щаблі й опинилася через матеріальну скруту на узбіччі, не втративши людської подоби, на відміну від т.зв. еліти, котра не помічає представників нижчих верств або самостверджується, принижуючи та глузуючи з них. Прірву між станами письменник актуалізує на початку тексту, висвітлюючи різочий контраст: «Усюди в клопітнім жвавім русі почувався уже святковий настрій. Але по околицях города, де замість пішоходів тяглися горбами замети, а замість сяйва, метушні та радісного голосу лежала німа темінь, – там того святкового настрою не було й знаку» [5, с.232]. Надалі антиномія посилюється конкретизацією виписаної долі осібної людини, виказуючи тотальну байдужість соціуму, його нездатність виявити милосердя до найбільш вразливих – дітей та людей поважного віку. Тому різдвяна казка лишається тільки поодиноким проявом, художнім домислом чи висловом, яке сприймають за диво як персонажі, так і реципієнт, і автор.

Висновки. Отже, дослідивши доміанти україномовної малолі прози Михайла Старицького, можна зробити певні висновки. У художніх текстах письменник порушує чималий спектр питань. Зовнішні проблеми розкриваються на прикладі окремих людських доль, у внутрішніх рефлексіях індивіда, який відчуває постійну дис-

гармонію, зумовлену колізіями суспільного співіснування. Композиційно твори подібні. У кожному є наче текст у тексті, адже Михайло Старицький вдається до ретроспективи, аби увиразнити характери, показати глибинні джерела конфліктів, наголосити на універсальності міркувань. Відтворюючи емоційну тональність розповіді, автор використовує еліптичні конструкції, риторичні фігури, інтонаційно забарвлену лексику. Так він не лише регулює темп викладу, але й створює діалог із реципієнтом, роблячи його співавтором.

Звідси, мала проза Михайла Старицького посідає помітне місце у творчому доробку письменника. Він оприявнює актуальні позачасові проблеми, найголовнішою з яких постає байдужість соціуму, яка зумовлює самознищення людства. Тож доречно припустити, що Михайло Петрович став предтечею модернізму, оскільки наголосив на самоцінності людини, її праві на самореалізацію та унікальності кожного людського життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайло Старицький: постать і творчість : зб. пр. Всеукр. наук. конф., 12–13 трав. 2004 р. / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького; відп. ред. В. Т. Поліщук. – Черкаси : Брама, 2004. – 382 с.
2. Михайло Старицький як творча особистість : зб. пр. наук. конф. «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті XIX–XX століть», 11–12 трав. 2010 р. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; редкол.: Н.І. Бернадська. – Черкаси : видавець Ю.А. Чабаненко, 2010. – 387 с.
3. Поліщук В. Т. Вибране. Т 1. Мій Михайло Старицький / В. Т. Поліщук. – Черкаси: видавець Ю. А. Чабаненко, 2013. – 358 с.
4. Поліщук В. Т. Новелістика Михайла Старицького / В. Т. Поліщук. – Черкаси : Брама, 2002. – 136 с.
5. Старицький М.П. Твори: в 6 т. / М. П. Старицький ; авт. передм. Л. С. Дем'янівська. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 6 : Оповідання. Статті. Автобіографічні твори. Вибрані листи. – 1990. – 831 с.
6. Старицький М. П. Твори : У 8 т. / М. П. Старицький; Ред. колегія: М. Д. Бернштейн та ін. – К. : Дніпро, 1963. – Т. 8 : Оповідання. Статті. Листи / Упоряд.: В. У. Олійника, В. Й. Петраківського; Приміт.: В. У. Олійника, Є. С. Хлібцевич; Ред. тому І. І. Пільгук. – 1965. – 751 с.
7. У пошуках «слова та правди і волі...» (до 170-річчя від дня народження М. П. Старицького) : наук.-доп. бібліографіч. покажчик / Упр. освіти і науки

Черкас. облдержадміністрації ; авт. тексту та наук. ред. В.Т. Поліщук ; уклад. Н. В. Адешелідзе, Л. Т. Демченко. – Черкаси : ОУНБ, 2010. – 88 с.

Одержано редакцією – 25.11.2015

Прийнято до публікації – 10.12.2015

Summary. Tkachenko T. The accents of the small prose by Myhailo Starytsky. The article deals with the dominants of the small prose by Myhailo Petrovych Starytsky (1840–1904). In particular, it investigates the formal and contextual elements of his literary texts, topics and issues works, figurative language. It turns out the specifics of the presentation and construction of literary texts, the creating of characters. This work examines the role and importance of names in the organization of texts, the image's symbols. Particular attention is paid to the ideological priorities of the novelist, author's style.

The heritage of Myhailo Starytsky is quite diverse. It presents the interesting examples of poetry, prose and drama. The object of this work is exceptionally small Ukrainian prose texts. The article studies such works as «Bulanco», «Reduced», «Angel», «Orysia», «Disaster». Despite the dominance of the social dimension of literary texts, perspective covers various areas of life. For example, in his work «Bulanco» the writer reveals two worlds – human and animal. The author compares considerations the horse and its owner. The man attained wealth and status, but he resorted to alcohol. His so-called «new friends» just use him. Also the writer raises the question of devotion and loyalty. «Disaster» and «Orysia» have a similar deployment collisions. Wives without husbands become disenfranchised. So, the superintendent selects the economy and housing in that village were not responsible for the murder of a child. Indeed the sorcerer, the starosta and superstitions led to the burial alive of the cow, and consequently, to the death of the girl. The «Angel» opens social contrast. The writer brings out the humiliating situation of the impoverished intelligentsia. The sick girl dreams about musical angel. Finally the magic of Christmas helps the child and the problem seems to be solved. The «Reduced» is the interpretation of folk tales about a love triangle with a tragic ending.

So, the small prose by Myhailo Petrovych covers a considerable range of issues. It represents the individual style of Starytsky-novelist.

Keywords: short story, tale, narrator, antithesis, symbol, retrospective.